

พุทธศิลป์ในรอยพระพุทธรบาท

The Buddhist art in the Buddha's footprint

จวน คงแก้ว¹

Juan Kongkaew¹

¹สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

¹Buddhist Studies, Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

บทคัดย่อ

บทความนี้มีความประสงค์จะนำเสนอข้อค้นพบจากสารนิพนธ์ซึ่งได้กำหนดวัตถุประสงค์ไว้ 2 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและความสำคัญของพุทธศิลป์ในรอยพระพุทธรบาท 2) เพื่อวิเคราะห์พุทธศิลป์ในรอยพระพุทธรบาทจากการศึกษาวิจัยพบว่า

ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธรบาทและพุทธศิลป์ในรอยพระพุทธรบาทได้มีจุดเริ่มต้นมาจากรากฐานธรรมเนียมของชาวอินเดียที่ได้มีประเพณีนิยมทำความเคารพบุคคลที่พึงเคารพบูชาที่เท้าหรือโดยการเอามือไปแตะต้องที่เท้า ต่อมาจึงได้มีการสร้างรูปหรือรอยพระพุทธรบาทขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรบาท เพื่อน้อมระลึกถึง กราบไหว้บูชา และสืบทอดเผยแผ่พระพุทธศาสนา

พุทธศิลป์ในรอยพระพุทธรบาทในยุคสมัยต่าง ๆ ได้มุ่งแสดงสัญลักษณ์ด้วยศิลปะการออกแบบด้านสถาปัตยกรรมที่งดงามสอดแทรกหลักพุทธธรรม มีรูปทรงทางด้านประติมากรรมด้วยการเซาะเว้าหรือหล่อ แสดงสัญลักษณ์ที่สำคัญภายในคือ มงคล 108 ประการ ด้วยการเขียนหรือวาดลวดลายด้านจิตรกรรมเพื่อบอกเล่าเรื่องราวที่วิจิตรประณีตสวยงาม และด้านวรรณกรรมได้เขียนหรือจารึกบอกความสำคัญ ความเป็นมา และพรรณนาความสวยงามของสถานที่ที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทตลอดถึงวรรณกรรมต่าง ๆ ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย

คำสำคัญ: พุทธศิลป์, รอยพระพุทธรบาท

Abstract

This article has two objectives, namely: 1) To study the history and importance of the Buddhist art of the Buddha's footprints and 2) To analyze the reflection of Buddhist art found in the Buddha's footprints.

From the research, it is found that the Buddha's footprints as a sculptural object has a long history stemming from the Indian tradition in which feet have been objects to respect. As such, the Buddha's footprints are usually depicted as a reminder of Lord Buddha and is a religious symbol for worship.

The Buddha's footprints dating from various periods are delicately engraved with Buddhist symbols such as 108 auspicious signs of the Buddha and often in narrative depicting the Buddha's life scenes, and later the footprints bearing the impressions of the places where the imprint of the Buddha's footprints is found, as well as the description in literature both in Pali and Thai.

Keywords: Buddhist art, Buddha's footprint

Article history: Received 30 July 2016, Accepted 31 August 2016

1. บทนำ

ประเทศไทยมีประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธเป็นศาสนาหลัก ได้มีการบูชาและสร้างพุทธศิลป์ประเภทต่าง ๆ นอกเหนือจากพระพุทธรูปแทนพระพุทธรองค์เพื่อน้อมรำลึกถึง สักการบูชา และสืบต่อเผยแผ่พระพุทธศาสนามาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น รูปธรรมจักร รูปและรอยพระพุทธรูป ซึ่งได้รับการสืบทอดมาจากคติของประเทศอินเดียและศรีลังกาโดยได้สืบทอดเผยแผ่ไปสู่ประเทศที่ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา เช่น พม่า ไทย ลาว และกัมพูชา ประเทศไทยได้รับการศรัทธาเชื่อเรื่องการบูชาและการสร้างพุทธศิลป์ในรูปแบบรอยพระพุทธรูปมาตั้งแต่สมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 11 – 13 แล้วถ่ายทอดมาสู่สมัยสุโขทัย ล้านนา อยุธา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ อีกทั้งยังได้มีพัฒนาการด้านพุทธศิลป์มาอย่างต่อเนื่อง สมควรที่จะได้ทำการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

ปัจจุบันพุทธศิลป์ประเภทรอยพระพุทธรูปในสังคมไทยมีอยู่มากกว่า 491 แห่ง ตามวัดและศาสนสถานต่าง ๆ [1] รอยพระพุทธรูปและรูปมงคล 108 ในรอยพระพุทธรูปถือว่าเป็นพุทธศิลป์ที่รวบรวมองค์ความรู้ไว้หลายด้านและมีพัฒนาการ แนวคิด ความเชื่อ ที่ผู้สร้างได้คิดสร้างสรรค์ไว้ด้วยพลังแห่งศรัทธาและเจตนาเพื่อบอกเล่าเรื่องราวหรือเผยแผ่พุทธธรรมอย่างเป็นระเบียบแบบแผนจากอดีตสู่ปัจจุบัน แต่สำหรับองค์ความรู้ด้านพุทธศิลป์ที่เป็นสื่อสัญลักษณ์ในรอยพระพุทธรูปที่ยังไม่ค่อยมีผู้ศึกษาค้นคว้าเพื่อให้เข้าถึงแนวคิด เจตนารมณ์ ภูมิปัญญาที่สอดแทรกอยู่ในรูปของศิลปะในรอยพระพุทธรูปและพุทธศิลป์เป็นงานศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อรับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรงและก่อให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้พบเห็นตลอดจนน้อมนำเอาหลักธรรมมาประพฤติปฏิบัติจนเข้าถึงจุดหมายปลายทางคือ การหลุดพ้นจากความทุกข์ในระดับอริยชนได้

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง ศักยภาพวิเคราะห์พุทธศิลป์ในรอยพระพุทธรูป มีวัตถุประสงค์ คือ

2.1 เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและความสำคัญของพุทธศิลป์ในรอยพระพุทธรูป

2.2 เพื่อศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์ในรอยพระพุทธรูป

3. ความหมายของพุทธศิลป์

คำว่า พุทธศิลป์ มาจากคำสองคำคือ พุทธะ และ ศิลปะ จากความหมายของนักวิชาการโดยรวมหมายถึง ศิลปะทางพระพุทธศาสนา คือ ศิลปะที่สร้างขึ้นหรือความฉลาดในฝีมือทางการช่างที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูป เช่น

เจดีย์ พระพุทธรูป โบสถ์ หรือสื่อสัญลักษณ์อื่น ๆ อันเป็นศิลปะของชาวพุทธที่สามารถปลดเปลื้องความทุกข์ทางจิตใจ และเป็นรากฐานที่ผูกพันกับการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมไทย

4. ประวัติความเป็นมาของพุทธศิลป์ในรอยพระพุทธรูป

รอยพระพุทธรูปที่เชื่อกันว่า พระพุทธรูปองค์ทรงประทับไว้หรือที่ชาวพุทธได้สร้างขึ้นก็ตามล้วนเป็นปูชนียวัตถุที่เป็นพุทธศิลป์ซึ่งมีรูปแบบเฉพาะเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งในทางพระพุทธศาสนา เป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธรูป การสร้างรอยพระพุทธรูปในแต่ละยุคได้มีแนวคิดรูปแบบเชิงพุทธศิลป์โดยมีมูลเหตุมาจากธรรมเนียมของชาวอินเดียที่นิยมแสดงความเคารพผู้ที่เคารพนับถือที่เท้าหรือเอามือไปแตะที่ละองเท้า [2] และความเชื่อเรื่องรอยพระพุทธรูปที่ปรากฏหลักฐานตามคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา ได้แก่

ในอรรถกถาปุณโณวาทสูตร ได้กล่าวถึงเรื่องซึ่งพระพุทธรูปทรงประทับรอยพระพุทธรูปโดยเจตนาไว้ 2 ครั้งคือ บนฝั่งแม่น้ำนัมมทาครั้งหนึ่งและอีกครั้งหนึ่งคือ บนภูเขาสังฆพันธคีรี [3]

ในอรรถกถาธรรมบท ชุททกนิกาย เรื่องพระนางสามาวดี ได้กล่าวถึงรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธรูปได้ทรงประทับไว้ เพื่อโปรดมาคันทียะพราหมณ์ผู้เป็นสามีกับนางพราหมณ์ผู้เป็นภรรยาจนได้บรรลุนิพพานเป็นพระอนาคามี [4]

ในพงศาวดารมณฑลของศรีลังกาได้กล่าวถึงการประทับรอยพระพุทธรูปของพระพุทธรูปไว้ 3 วาระ คือ ที่แม่น้ำนัมมทา ภูเขาสังฆพันธคีรี และบนยอดเขาสมณภู

ในวรรณกรรมบาลีรุ่นหลังในประเทศไทยได้เพิ่มจำนวนสถานที่ที่พระพุทธรูปได้ทรงประทับรอยพระพุทธรูปไว้ 5 แห่งคือ แม่น้ำนัมมทา ภูเขาสังฆพันธคีรี บนยอดเขาชื่อว่าสมณภู สุวณณมาลิกะ และโยนกปุระ [5]

ตำนานเรื่องเล่าพื้นเมืองท้องถิ่นของพม่า ไทย เขมร และลาว ต่างอ้างว่าพระพุทธรูปได้เคยเสด็จมาเยือนประเทศของตนและได้ทรงประทับรอยพระพุทธรูปไว้ในสถานที่หลายแห่ง [2]

ในราวพุทธศตวรรษที่ 3 พุทธศิลป์เกี่ยวกับรูปพระพุทธรูปได้ปรากฏขึ้นครั้งแรกในศิลปะอินเดียโบราณที่บริเวณเสาอุกกรตั้งของรั้วล้อมรอบพระสถูปสาญจีและพระสถูปที่ถ้ำหุดเป็นรูปพระพุทธรูปคู้ตรงกลางฝ่าพระบาททั้งสองข้างมีรูปธรรมจักรเป็นเครื่องแสดงแทนพระพุทธรูป ใช้ในการประกอบการเล่าเรื่องราวพุทธประวัติ [6]

ต่อมาได้พบหลักฐานการทำรอยพระพุทธรูปที่เป็นพุทธศิลป์ในยุคแรก ๆ ได้ถูกค้นพบที่ตำบลตราชู บริเวณลุ่ม

แม่น้ำสวาท ในแคว้นคันธาระสมัยโบราณ ทำเป็นรอยสลักไว้ลงไปในก้อนหิน มีตัวอักษร แบบขโรษฐีและที่ศรีลังกาจารึกด้วยอักษรพราหมี สมัยพุทธศตวรรษที่ 5 – 6 เขียนกำกับไว้ว่า “นี่คือรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าตักขณัมุณี” ครั้นต่อมาการสร้างและการบูชารอยพระพุทธรูปบาทก็ได้เผยแพร่เข้าสู่ประเทศต่าง ๆ ที่พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ไปถึงคือ ประเทศพม่า ไทย ลาว และกัมพูชา [2]

5. แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์ในรอยพระพุทธรูปบาท

แนวคิดความเชื่อเรื่องรอยเท้าว่าเป็นรูปรอยที่ประทับลงบนโลก โดยการปรากฏกายหรือการสัมผัสของเทพเจ้าหรือผู้มีศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ หรือว่าเป็นเครื่องหมายที่บรรพบุรุษได้ทิ้งไว้เพื่อเป็นแนวทางการประพฤติปฏิบัติของบุคคลรุ่นหลังเป็นความเชื่อสากลที่มีพบอยู่ในอารยธรรมเกือบทั่วโลก [2]

แนวคิดเรื่องรอยพระพุทธรูปบาททางพระพุทธศาสนาเริ่มจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเองเมื่อได้ทรงกำเนิดในโลกมนุษย์เป็นวาระหรือพระชาติสุดท้าย ก็ได้ก้าวพระพุทธรูปบาท 7 ก้าวบนพื้นธรณีพร้อมประกาศอภิวาจาว่าพระองค์เป็นผู้เลิศที่สุดเป็นผู้ประเสริฐที่สุด ภาพนี้เป็นภาพสุดท้ายภาพอื่นจะไม่อีกต่อไป และทรงเหยียบพื้นพระธรณีอีกครั้งต่อหน้าเทพเจ้า พระราชาธิบดี พระอรหันต์ และบุคคลทั้งปวงเมื่อได้เสด็จกลับสู่โลกมนุษย์ หลังจากที่ได้จากโลกนี้ไปเป็นเวลานาน 3 เดือนตลอดฤดูฝน เพื่อโปรดพระราชมารดาและเทพเจ้าบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ [6] และประเพณีความเชื่อในหมู่พุทธศาสนิกชนที่เคารพบูชารอยพระพุทธรูปบาทมีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล รอยพระพุทธรูปบาทที่เชื่อกันว่าเป็นของจริงและรอยพระพุทธรูปบาทจำลองที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้กลายเป็นประเพณีการเคารพบูชารอยพระพุทธรูปบาท เพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปบาทในประเทศต่าง ๆ ตั้งแต่จุดเริ่มต้นคือประเทศอินเดีย ประเทศศรีลังกา และประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้คือ พม่า ไทย ลาว และกัมพูชา

ส่วนแนวคิดเรื่องพุทธศิลป์ในการสร้างรอยพระพุทธรูปบาทในประเทศไทยและประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้รับการสืบทอดมาจากคติ 2 ทาง [7] คือ คติทางอินเดียและคติทางศรีลังกาควบคู่มาที่พระพุทธศาสนา ที่น่าสนใจก็คือ การบูชารอยพระพุทธรูปบาทในสังคมที่พระพุทธศาสนาได้กลายมาเป็นศาสนาหลักนั้น ซึ่งให้เห็นถึงกระบวนการปรับและรับวัฒนธรรมจากภายนอกให้เข้ากับท้องถิ่นได้อย่างกลมกลืน อีกทั้งพุทธศิลป์คือ รูปมงคล 108 ประการในรอยพระพุทธรูปบาทได้มีรูปมงคลที่เป็นสื่อสัญลักษณ์ในการเสริมสร้างพระราชอำนาจของสถาบันกษัตริย์และพระเจ้าจักรพรรดิ มีทั้งประเภทที่เป็นสัญลักษณ์แห่งโชคกลาง ความเจริญ และความอุดมสมบูรณ์ และบางประเภทก็เกี่ยวข้องกัน

เรื่องคติภพภูมิในจักรวาล เรื่องต่าง ๆ เหล่านี้เป็นพื้นฐานแนวคิดความเชื่อในสังคมดั้งเดิม สิ่งที่ได้รับมาจากภายนอกนั้นจึงเข้ากันได้กับคตินิยมของสังคมท้องถิ่นแต่ละยุคแต่ละสมัย

แนวคิดความเชื่อเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปบาทในประเทศไทยที่เชื่อกันว่า พระพุทธรูปบาทได้ทรงประทับไว้จริง ๆ ก็คือ รอยพระพุทธรูปบาทที่วัดพระพุทธรูปบาท อำเภอรอยพระพุทธรูปบาท จังหวัดสระบุรี และที่ชาวพุทธตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันได้สร้างรอยพระพุทธรูปบาทขึ้นเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปบาทเพื่อน้อมรำลึกถึงและกราบไหว้บูชา เนื่องจากคติเรื่องการบูชารอยพระพุทธรูปบาทได้แพร่เข้าสู่ดินแดนที่เป็นประเทศไทยอย่างน้อยตั้งแต่สมัยสมัยทวารวดี ดังที่เห็นได้จากรอยพระพุทธรูปบาทที่ถูกค้นพบที่เขตโบราณสถานสระมรกต อำเภอดอกขี้ผึ้ง จังหวัดปราจีนบุรี เป็นศิลปะสมัยทวารวดี มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 11 – 13 รูปรอยของพระพุทธรูปบาทที่สระมรกตเป็นรอยพระพุทธรูปบาทคู่ มีรูปธรรมจักรอยู่กลางฝ่าพระบาทเหมือนกับรอยพระพุทธรูปบาทที่นครราชบุรีโกณฑะอันเป็นแบบอย่างของสมัยศิลปะ อมราวดี และต่อมาได้พบหลักฐานเป็นรอยพระพุทธรูปบาทจำลองเป็นแบบรอยเดี่ยวมีลักษณะเป็นศิลปะสมัยทวารวดีตอนปลาย มีพุทธศิลป์ในรอยพระพุทธรูปบาทเป็นรูปปลวดลายมงคล 108 ประการ มงคลแต่ละอย่างสลักอยู่ในกรอบวงกลมเรียงกันเป็นแถว ๆ ละ 8 วง จัดระเบียบมงคลเพื่อจะแสดงภูมิสูงต่ำที่สัมพันธ์กับไตรภูมิในพระพุทธศาสนา [6] ที่ได้สร้างมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 16 – 17 คือ รอยพระพุทธรูปบาทที่ถูกค้นพบที่บริเวณวัดเขาคีลี ตำบลดอนคา อำเภอดำรงวิทยารมย์ จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นรอยพระพุทธรูปบาทที่ได้สลักไว้บนแผ่นหิน

6. ความสำคัญของพุทธศิลป์ในรอยพระพุทธรูปบาท

ความสำคัญของพุทธศิลป์คือ รอยพระพุทธรูปบาทและรูปมงคลในรอยพระพุทธรูปบาท ก็คือเป็นการสร้างสื่อสัญลักษณ์ที่เป็นรูปมงคล เริ่มตั้งแต่มีเพียงรูปธรรมจักรอย่างเดียว ต่อมาเพิ่มขึ้นเป็น 3 อย่าง หรือเป็น 8 อย่างตามความเชื่อเรื่องมงคล 8 ของอินเดีย และต่อมาเพิ่มขึ้นเป็น 108 อย่าง เรียกว่ามงคล 108 ในรอยพระพุทธรูปบาท อันเป็นมงคลสูงสุดที่นิยมกันมาจากรวมอดีตถึงปัจจุบัน เพื่อให้มีความหมายแทนตัวจริงหรือของจริงคือ แทนองค์พระพุทธรูปบาทหรือแทนรอยพระพุทธรูปบาทอันแท้จริงที่พระพุทธรูปบาทได้ประทับไว้ เพื่อน้อมรำลึกถึง กราบไหว้บูชา เข้าถึงหลักธรรมและเพื่อเผยแพร่สืบทอดพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับแนวคิดทางตะวันตกคือ ทฤษฎีสัญลักษณ์วิทยา (semiology) ที่ได้อธิบายถึงสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อให้มีความหมายแทนตัวจริงหรือของจริง อาจเป็นวัตถุสิ่งของรูปปั้น รูปภาพ หรือภาษา [8] และสอดคล้องกับที่คลิฟฟอร์ด เกียร์ซ (Clifford Geertz) ผู้มีแนวคิดเรื่อง

ทฤษฎีสัญลักษณ์ทางศาสนาที่ได้ให้คำนิยามไว้ว่า ศาสนาเป็นระบบสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่ครอบคลุมความหมายกว้างขวางมากอาจจะเป็นวัตถุ การกระทำ ความสัมพันธ์ เหตุการณ์ ทั้งหมดนี้เป็นพาหนะแห่งความสำนึก ความคิด ความรู้สึกที่เป็นนามธรรมบางอย่างที่ถูกทำให้เป็นรูปธรรม [9]

ส่วนพุทธศิลป์คือ สื่อสัญลักษณ์รูปมงคล 108 ประการ ในรอยพระพุทธรูปที่นิยมกันในศรีลังกา พุกาม และเข้ามาสู่ประเทศไทยตั้งแต่สมัยทวารวดีตอนปลายและสืบต่อมาสู่สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบันนั้น โดยภาพรวมนักโบราณคดีได้แบ่งออกไว้เป็น 3 ประเภท คือ

- 1) เป็นรูปมงคลที่เป็นสัญลักษณ์แห่งโชคลาภ ความเจริญ และความอุดมสมบูรณ์
- 2) เป็นรูปมงคลที่เป็นเครื่องประกอบพระบารมีของพระมหากษัตริย์และพระเจ้าจักรพรรดิ
- 3) เป็นรูปมงคลที่เป็นสัญลักษณ์เกี่ยวกับคติเรื่องภพภูมิในระบบจักรวาล

ผู้วิจัยเห็นว่า แนวคิดพุทธศิลป์ในรอยพระพุทธรูปในอดีตยุคแรก ๆ เป็นแนวคิดที่บรรพบุรุษได้สร้างสื่อสัญลักษณ์เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าเป็นสิ่งแทนพระพุทธรองค์ เพื่อน้อมรำลึกถึง กราบไหว้บูชา และเพื่อต้องการเผยแพร่บอกเล่าเรื่องราวของพระพุทธรองค์และเรื่องพุทธประวัติเพื่อสื่อสารไปสู่อนุชนรุ่นหลังที่พบเห็นได้ทราบว่าเป็นดินแดนพระพุทธศาสนาหรือเป็นดินแดนที่พระพุทธศาสนาได้เคยเจริญรุ่งเรืองมาก่อน ประการที่สำคัญต่อมาก็คือ เป็นการบำเพ็ญกุศลสร้างบุญบารมี ตั้งแต่ระดับผู้นำประเทศคือพระมหากษัตริย์ ข้าราชการบริวาร และประชาชนชาวพุทธทั่วไป เพื่อหวังให้เกิดผลานิสงส์แก่ผู้สร้างและผู้มีส่วนร่วมในการสร้างรอยพระพุทธรูปให้สำเร็จผลตามที่ตนปรารถนาทั้งในระดับโลกีย์วิสัยจนถึงระดับโลกุตระวิสัยคือ มรรคผลนิพพาน ด้วยวิธีการแกะสลักหรือเขียนจารึกสัญลักษณ์รูปรอย เช่น รอยพระพุทธรูปไว้บนแผ่นหินหรือแผ่นไม้ซึ่งเป็นวัสดุที่คงทนถาวร ยืนนาน เป็นการส่งสารเป็นสื่อสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาไว้ให้ผู้พบเห็นได้ทราบและเรียนรู้เนื่องจากในยุคแรก ๆ นั้น ยังไม่นิยมหรือไม่มีวัสดุที่เป็นกระดาษหรือแผ่นโลหะในการขีดเขียนหรือจดจารึกอันเป็นการมองการณ์ไกลและเป็นกุศโลบายในการเผยแพร่สืบต่อพระพุทธศาสนาจากอดีตสู่ปัจจุบันโดยอาศัยพุทธศิลป์ในรอยพระพุทธรูปเป็นแนวคิดหลัก และในยุคต่อ ๆ มาก็ได้มีการพัฒนาการสานต่อด้วยสร้างรูปแบบพุทธศิลป์ในรอยพระพุทธรูปให้มีรูปมงคลเพิ่มมากขึ้นตามความเชื่อเรื่องมงคลในยุคสมัยนั้น ๆ พร้อมทั้งได้มีการถ่ายทอดด้านความเชื่อและแบ่งปันภูมิปัญญาศิลปะวิธีการแนวคิด ความเชื่อในการสร้างรอยพระพุทธรูป ไปสู่ประเทศต่าง ๆ ที่ยอมรับนับถือ

พระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดียสู่ประเทศศรีลังกา และประเทศทางเอเชียอาคเนย์คือ พม่า ไทย ลาว และกัมพูชา ส่งผลให้ประเทศเหล่านี้ยังคงมีศรัทธา ความเชื่อมั่น และนิยมสร้างและบูชารอยพระพุทธรูปที่มีพุทธศิลป์เป็นรูปมงคล 108 ประการ มาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะในประเทศไทยเราจากพุทธศิลป์ในการสร้างรอยพระพุทธรูปได้ส่งผลให้เกิดศิลปนิยามที่อาคารมณฑลสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป ด้านสถาปัตยกรรม ด้านประติมากรรม ด้านจิตรกรรม และด้านวรรณกรรมที่คงทนยั่งยืนวิจิตรสวยงามตระการตามากมายอยู่ในวัดและศาสนสถานต่าง ๆ เช่น มณฑลที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่วัดพระพุทธรูป อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และที่วัดเขาดีสลัก อำเภอบางบาล จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น และที่วัดอื่น ๆ ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทยที่มีรอยพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่สามารถที่จะดึงดูดให้นักท่องเที่ยวจากทั่วโลกมาเที่ยวชมสถานที่เหล่านี้จำนวนมากมายในแต่ละปี เมื่อพูดถึงการท่องเที่ยวโดยภาพรวมในประเทศไทย เช่น ในปี 2558 ได้มีชาวต่างชาติเข้ามาท่องเที่ยวจำนวน 29.88 ล้านคน ช่วยให้ประเทศไทยเรามีรายได้จากการท่องเที่ยวจำนวนถึง 2.23 ล้านล้านบาท [10]

7. สรุป

จุดกำเนิดของแนวคิดในการสร้างพุทธศิลป์เป็นรอยพระพุทธรูป ได้มีจุดเริ่มต้นมาจากรากฐานธรรมเนียมของชาวอินเดียที่ได้มีประเพณีนิยมทำความเคารพบุคคลที่พึงเคารพบูชาที่เท่าและกำเนิดมาจากคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ อรรถกถาปุณณิสาสูตร พงศาวดารของศรีลังกา ตำนานเรื่องเล่า และวรรณกรรมบาลีรุ่นหลังในประเทศไทย โดยต้องการให้เป็นสื่อสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธเจ้า เพื่อน้อมรำลึกถึง สักการะบูชา เข้าถึงหลักพุทธธรรม และเพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนา

ต่อมาจึงได้มีการสร้างและนิยมบูชารูปหรือรอยพระพุทธรูปซึ่งได้มีการค้นพบหลักฐานในศิลปะอินเดียโบราณคือ ภาพสลักนูนรูปพระพุทธรูปที่เสาอุทกกรตั้งบริเวณริ้วล้อมพระสถูปที่สาญจีและถ้ำกุฑริ เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าประกอบการเล่าเรื่องขนาดเล็กในราวพุทธศตวรรษที่ 3 และในราวพุทธศตวรรษที่ 5 - 6 ยุคแรก ๆ ได้พบหลักฐานเป็นรอยพระพุทธรูปซึ่งได้ค้นพบที่ตำบลตราข บริเวณลุ่มแม่น้ำสวาท แคว้นคันธาระจารึกอักษรขโรษฐี และที่ศรีลังกาจารึกอักษรพราหม์บอกไว้ว่า "นี่คือรอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าศากยมนี"

ในประเทศไทยได้พบหลักฐานพุทธศิลป์คือ รอยพระพุทธรูปที่สระมรกต อำเภอดอนสัก จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นศิลปะสมัยทวารวดีมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 - 13

และที่วัดเขาสัก อำเภอกู่ทองจังหวัดสุพรรณบุรี เป็นศิลปะยุคสมัยทวารวดีตอนปลาย มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 – 17 แสดงถึงแนวคิดด้านพุทธศิลป์ในรอยพระพุทธรูปที่ได้นิยมกันมาตั้งแต่สมัยทวารวดีซึ่งได้รับอิทธิพลแนวคิดมาจากอินเดีย และศรีลังกา ทุก ๆ สมัยตั้งแต่สมัยทวารวดี สมัยล้านนา สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ได้นิยมสร้างรอยพระพุทธรูปที่มีพุทธศิลป์ภายในเป็นรูปมงคล 108 ประการ แต่บางสมัยอาจจะมีการเรียงมงคล 108 ในรอยพระพุทธรูปที่แตกต่างกันบ้าง

พุทธศิลป์ในรอยพระพุทธรูปในสมัยต่าง ๆ ได้สะท้อนให้เห็นถึงศิลปะนิยมในสังคมไทย ด้านสถาปัตยกรรม การออกแบบที่งดงามสอดแทรกหลักพุทธธรรม มีรูปทรงของรอยพระพุทธรูปที่เป็นเอกลักษณ์ทางพระพุทธรูปศาสนา ด้านประติมากรรมการสร้างด้วยการเซาะเว้าแกะสลักหรือหล่อแสดงสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปมงคล 108 ประการในรอยพระพุทธรูป ด้านจิตรกรรมแสดงเรื่องราวความสำคัญด้วยวิธีเขียน หรือวาดลวดลายเป็นรูปมงคลที่วิจิตรสวยงาม และเกิดวรรณกรรมบอกกล่าวหรือพรรณนาถึงความงดงามและประเภทคำสวดบูชาทั้งภาษาบาลีและภาษาไทยที่นิยมใช้สวดบูชากันอยู่ในปัจจุบันสอดคล้องกับคหิพอร์ด เกียร์ช ที่ได้นิยามไว้ว่า “ศาสนาเป็นระบบสัญลักษณ์ที่ครอบคลุมความหมายที่กว้างขวาง อาจจะเป็นวัตถุ การกระทำ ความสัมพันธ์ เหตุการณ์ ทั้งหมดนี้เป็นพาหนะแห่งความสำนึก ความคิด และความรู้สึกที่เป็นนามธรรมบางอย่างที่ถูกทำให้เป็นรูปธรรม โดยระบบสัญลักษณ์นี้จะสร้างบรรยากาศความรู้สึกและแรงจูงใจให้แก่มนุษย์” พุทธศิลป์ในรอยพระพุทธรูป จึงเป็นงานศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อรับใช้พระพุทธรูปศาสนาโดยตรงและก่อให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระพุทธรูปศาสนาแก่ผู้พบเห็นหรือผู้กราบไหว้บูชา สมควรที่จะได้นำมาเผยแพร่สืบทอดและอนุรักษ์การสร้างและการบูชา รอยพระพุทธรูปซึ่งเป็นทั้งพุทธศิลป์และเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปไว้เพื่อการศึกษาเรียนรู้และการเข้าถึงหลักพุทธธรรมสู่การประพฤติปฏิบัติด้วยความเลื่อมใสศรัทธาตามเจตนารมณ์ของบรรพชนที่ได้เสียสละอุทิศร่างกายแรงศรัทธาสร้างสรรค์ไว้อย่างแท้จริง สืบไป

เอกสารอ้างอิง

- [1] Phrasreepariyattivetee. **The analytical study of the Thai people's belief in Lord Buddha's Footprint.** [Dissertation]. Department of Buddhist Studies, Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University; 2009.
- [2] Chutivong N. **Buddha's Footprint in Art of South-Asia and South-east-Asia.** Bangkok: Darnsutha; 1990.
- [3] Mahachulalongkornrajavidyalaya University. **Phrasut-tha-ra and hat-tha-ka-thaplae** muc-chim-ma-ni-ka-ya pa-pun-cha-su-tha-nee hu-pa-ri-pun-na-sa-ka hat-tha-ka-tha (pa-sa-thai). Sec. 397 p. 376, Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya Press; 1996.
- [4] Mahachulalongkornrajavidyalaya University. **Phrasut-tha-ra and Hat-tha-ka-thaplae** khut-tha-ka-ni-ka-ya dham-ma-pa-ta Hat-tha-ka-tha (Pa-sa-thai). Sec. 1 p. 191, Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya Press; 1996.
- [5] Boribambureephan L. **Phraphutthabatsaraburee.** Bangkok: Prayooravongsa; 1973.
- [6] Krataytong K, and other. **Nungsuephrarajphiteeyokjullamongkuttha and somphojphraphutthabat saraburee,** Bangkok: Amarin; 1999.
- [7] Fine Arts Department. **Phutthapathalukkhana and roiphraphutthabatnaiprathesthai.** Bangkok: Free scale; 1993.
- [8] Kaewthep K **Karnvikrosuedoiy Thitsadee Sunyavitthaya.** Bangkok: Department of Mass Communication, Chulalongkorn University Press; 1998.
- [9] Kooanantakul P, Phasakhongittakamthai. **Raiy-ngan-karnvijai.** Bangkok: Thammasat University Press; 1993.
- [10] Morakol W. **Thansettakij.** 2016; **36** (3): 9-16.